

ARTĂ TEATRALĂ, COREGRAFICĂ ȘI MULTIMEDIA THEATER, CHOREOGRAPHIC ARTS AND MULTIMEDIA

ORIGINI ȘI PREMISE ALE APARIȚIEI TEATRULUI DOCUMENTAR

ORIGINS AND PREMISES OF THE EMERGENCE OF THE DOCUMENTARY THEATRE

MARIANA STARCIUC¹,
doctor în arte, lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0000-0003-1457-2184>

CZU 792.03

792:[32+316]

DOI <https://doi.org/10.55383/amtap.2024.2.10>

În articol ne propunem să analizăm izvoarele, premisele apariției și dezvoltării teatrului și textului dramatic documentar, să descoperim mișcările teatrale reprezentative care au condiționat apariția teatrului documentar, să abordăm lucrările teoretice și creațiile practicienilor care au determinat și influențat direcțiile și formele evolutive ale dramei documentare de la sfârșitul sec. XX – începutul sec. XXI. Izvoarele teatrului documentar le găsim în dramele istorice. Naturalismul a fost precursorul spectacolului documentar. În forma sa modernă, teatrul documentar îi are ca precursori pe cunoscuții teoreticieni și practicieni teatrali germani – Bertolt Brecht și Erwin Piscator, care și-au focusat creația pe tensiunile dintre clasele sociale și structurile guvernamentale.

Cuvinte-cheie: teatru documentar, drama istorică, naturalismul în teatru, Erwin Piscator, Peter Weiss

In this article, we aim to analyze the sources, the premises of the emergence and development of the theater and the documentary dramatic text, to discover the representative theatrical movements that conditioned the emergence of the documentary theater, to approach the theoretical works and the creations of the practitioners who determined and influenced the evolutionary directions and forms of the documentary drama from the end of the 20th century – the beginning of the 21st century. We find the sources of the documentary theater in historical dramas. Naturalism was the forerunner of the documentary show. In its modern form, the documentary theater has as its precursors the well-known German theatrical theorists and practitioners - Bertolt Brecht and Erwin Piscator, who focused their creation on the tensions between the social classes and government structures.

Keywords: documentary theatre, historical drama, naturalism in theatre, Erwin Piscator, Peter Weiss

Introducere

Apărut la începutul secolului XX, cunoscând o dezvoltare și răspândire tot mai mare la sfârșitul secolului XX – primele două decenii ale secolului XXI, teatrul documentar, spre deosebire de cel clasic, care este o artă imaginară, imitativă, iluzorie, iese din tradiția teatrului tradițional, impunându-se prin următoarele caracteristici: este produs de sectorul teatral independent; adoptă principiul creației teatrale colective; este un teatru bazat pe realitate, considerat de cercetători un teatru al realului, teatrul martorilor, teatru de tribunal, teatru de investigație, teatru non-ficțional, teatrul faptelor; utilizează în calitate de suport textual documente și surse autentice: interviuri, materiale de presă, de arhivă, dosare juridice; are drept scop eficiența socio-politică și nu se conformează nor-

¹ E-mail: starciumariana@gmail.com

melor estetice etc. Elementele specifice teatrului documentar sunt: comunicarea directă, interactivă cu spectatorul și atribuirea rolului activ și decisiv publicului în crearea spectacolului; centrarea pe problemele grupurilor sociale oprimate, marginalizate; investigarea și abordarea temelor sociale actuale, provocatoare, interzise: discriminarea, opresiunea celor vulnerabili, încălcarea drepturilor fundamentale ale omului, violența în familie, traficul de ființe umane, fenomenul migrației, incluziunea socială ș.a.

Drama istorică – originea teatrului documentar

Unii cercetători ai teatrului sunt de părerea că fenomenul teatral documentar își are originea în dramele istorice. Attilio Favorini, profesor al artelor scenice la Universitatea din Pittsburgh, afirmă că teatrul documentar a existat ca gen de când a apărut teatrul. În antologia documentară *Voicings: Zece piese de teatru documentar* [1], A. Favorini adună cele mai importante exemple ale genului și demonstrează că teatrul documentar este relevant și cu o rezonanță sporită în epoca mass-mediei audiovizuale. Studiile efectuate de profesor denotă faptul că primul impuls dramatic documentar datează încă din anul 492 î.e.n., când dramaturgul antic grec Phrynichus a scris prima sa piesă de teatru – *Capturarea lui Miletus*, despre războiul persan. Favorini face o traiectorie a genului prin piese teatrale din Europa Medievală, Anglia Elisabetană și tragediile istorice ale lui W. Shakespeare, dramele patriotice revoluționare franceze, britanice și *Ziarele vii* americane din 1930 (termen utilizat pentru o formă de teatru care reprezintă informații și fapte legate de evenimentele recente, prezentându-le unui public larg) și piesele germane despre Holocaust. În forma sa modernă teatrul documentar îi are ca precursori pe cunoscuții teoreticieni și practicieni teatrali germani – Bertolt Brecht și Erwin Piscator, care și-au focusat creația pe tensiunile dintre clasele sociale și structurile guvernamentale.

Indiscutabil, evenimentele istorice au servit drept sursă de inspirație în dramaturgie încă de la apariția teatrului. Drama istorică, începând cu autorii antici, dramaturgii clasicismului francez, dramaturgia shakespeariană etc. elucidează evenimente și personalități care au marcat evoluția istoriei. Cu toate acestea, abordând aspectul istoric și apariția teatrului documentar, Gary Fisher Dawson, teoretician teatral, actor, dramaturg și regizor, fondatorul și directorul artistic al Teatrului *Buffalo Ensemble*, în urma unei analize comparate a dramelor istorice shakespeariene cu cele produse de Georg Buchner (*Moartea lui Danton*), pe care îl considera primul dramaturg al genului teatral documentar, afirma: „Ni-l imaginăm pe Shakespeare un Ptolemeu al dramei istorice, un creator neasemuit al dramei istorice, un plâsmuitor priceput al subiectelor cu tentă istorică, create din surse secundare – istoria auzită, studiată, cunoscută. Apoi, îl asemuim pe Georg Buchner cu un Copernicus al teatrului documentar, cu un Galileo teatral, care a utilizat surse primare în creația sa, cum ar fi discursurile și mărturiile revoluționarilor francezi în drama *Moartea lui Danton*. În prima formă, cea shakespeariană, faptele istorice se rotesc în jurul poveștii dramatice, a fabulei dramatice, în cel de-al doilea caz (drama lui Buchner) faptele istorice reprezintă fabula, povestea piesei de teatru” [2 p. 2]. Susținem deducțiile lui Gary Fisher Dawson cu privire la faptul că abia în secolul al XIX-lea elementul istoric a încetat să constituie doar un cadru probabil al fabulei, iar drama să dezvolte și să prezinte subiecte istorice, folosind documente autentice. Astfel, drama *Moartea lui Danton* marchează începutul teatrului documentar, în care faptul istoric servește drept subiect principal al operei teatrale, iar autenticitatea istorică, reconstituirea minuțioasă a evenimentelor și documentelor autentice, pe care le încorporează Buchner în lucrarea sa, constituie elementul principal al genului în cauză. Cu toate acestea, diferența dintre drama istorică și drama documentară constă în faptul că în prima formă există o interpretare a istoriei, iar în cea de a doua – o prezentare a materialelor istorice.

Naturalismul – precursorul spectacolului documentar

Unul dintre motivele apariției și dezvoltării formulelor documentare în creația artistică a fost debutul progresului tehnico-științific, care s-a produs în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Odată cu

dezvoltarea științelor naturale și a ideologiei materialiste, a apărut o nouă direcție în artă și literatură – naturalismul, al cărui obiect de cercetare și reprezentare a devenit realitatea vieții. Conform istoricului teatral Anne Ubersfeld, „teatrul naturalist implică: – o zugrăvire cât mai aproape posibil de concret (spațiu, obiecte, decor), aproape de realitatea materială mimetic înfățișată (Antoine figurează pe scenă sferturi adevărate de bou, proaspăt tăiate și sângerânde); – o prezentare exactă a mediilor sociale, ceea ce presupune o mulțime de obiecte, un spațiu relativ încărcat; zugrăvirea personajelor legate de mediul lor (costum, comportament, atitudine corporală); – o dicție cât mai „naturală” posibil, integrând copia accentelor, pronunție, vocabular, dacă este posibil și ticuri de limbaje ale cutărei clase sau cutărei grup social – ansamblul punerii în scenă privilegiind imitația și iluzia” [3 p. 54].

Profesorul universitar și istoric teatral Philippe Ivernel atribuie primele tatonări ale formelor teatrale documentare lui Emile Zola, care în lucrarea *Naturalismul în teatru* (1881) a susținut necesitatea de cercetare și analiză științifică în arte [4]. Anume exponenții naturalismului au introdus în literatură conceptul de cercetare a realității și ideea de apropiere dintre artă și viață, abordând aspectul social și „subiectele interzise” în creație. Preocupați de reflectarea critică, realistă a societății, refuzând ficțiunea și sentimentalismul, încercând să elibereze textul de orice structură dramatică, reprezentanții naturalismului au adus schimbări esențiale în domeniul formei dramatice prin utilizarea dialectului pe scenă și a „feliilor de viață” neprelucrate artistic, prin respingerea intrigii artificiale și a contrafechilor teatrale. Criticul teatral John Gassner confirmă faptul că naturaliștii refuză ficțiunea în favoarea autenticității formulelor teatrale: „Naturaliștii pretindeau actorului o deplină autenticitate în vorbire, în înfățișare și în mișcare (...). Ei pledau, de asemenea, pentru o deplină autenticitate în literatura dramatică, respingând, chiar mai mult decât Ibsen, artificiile de intrigă și favorizând utilizarea unui limbaj dialectal” [5 p. 83].

Scriitorul naturalist descoperă în creație adevărul, deficiențele sociale în defavoarea filosofiilor idealiste și domeniilor spirituale. Caracterul și personalitatea ființei umane, în viziunea naturaliștilor, este rezultatul a doi factori: factorul ereditar, care modelează omul cu o putere absolută, și presiunea mediului social. Stările fiziologice, factorii biologici, instinctele prevalează asupra sentimentului uman.

Limbajul personajelor în teatrul naturalist este unul uzual. Zola afirmă că „orice caracter își are limbajul său și dacă vrem să creăm ființe vii trebuie să le dăm publicului nu numai cu costumele lor exacte și în mediul ambiant care le determină, ci și cu maniera lor personală de a gândi și de a se exprima. Nu există o vorbire de teatru reglementată printr-un cod, în ceea ce privește croiala frazelor și sonoritatea lor; există numai un dialog din ce în ce mai exact, care urmează sau, mai bine zis, orientează progresul decorurilor și al costumelor pe linia naturalistă. Când piesele vor fi mai veridice, dicțiunea actorilor va câștiga implicit în simplitate și în naturalețe” [6 pp. 229-230].

În viziunea lui Zola, scriitorul trebuie să studieze minuțios natura și societatea, să-și ascundă emoțiile și să descrie evenimentele cunoscute sau experiențele trăite. Acest manifest poate fi considerat drept baza esteticii documentare în dramaturgia de la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI, dezvoltându-se într-un mod direct relația personajului cu realitatea înconjurătoare. John Gassner este de părerea că mișcarea naturalistă exprima „sub latura sa negativă, renunțarea la mijloacele facile și banale de a câștiga interesul publicului; iar sub latura pozitivă – proclamarea unuia dintre cele mai vechi idealuri artistice – și anume idealul horatian al artei care-și ascunde arta” [5 p. 84].

Prin metoda științifico-documentară de studiere a realității, naturalismul a devenit un fel de precursor al apariției unei direcții documentare în literatură și teatru. Se știe că teoria naturalismului a influențat decisiv apariția unor teatre europene care promovau idei radicale în lumea teatrală, asociate cu regizori precum André Antoine (*Teatrul Liber* din Paris – 1887), Otto Brahm (*Scena liberă*, Germania – 1889). Anume datorită apariției teatrelor independente și a creațiilor inovatoare teatrul faptelor sau teatrul realului ia amploare în secolul XX.

Astfel, activitatea *Teatrului Liber*, fondat și condus de A. Antoine, a pornit de la sarcina de a aduce realitatea, autenticul vieții pe scenă. Teatrul producea spectacole bazate pe o dramaturgie nouă, pe un joc actoricesc credibil, veridic, într-un cadru scenic naturalist. Antoine nu a promovat actori consacrați în teatrul său, ci a adus oameni obișnuiți pe scena *Teatrului Liber* – țărani, muncitori, elevi etc. Modelul de a lucra pe post de actori cu oamenii din comunitățile cărora le sunt adresate spectacolele – proletari, muncitori, clase sociale defavorizate – este preluat de creatorii teatrului documentar.

Sinceritatea și naturalețea excesivă a vieții de zi cu zi în producțiile lui Antoine, tendințele sale de a aborda un joc actoricesc firesc, prezentarea aspectelor odioase, sumbre, demascarea realităților sociale și a viciilor umane contrastează cu drama tradițională. Aspirațiile *Teatrului Liber* de a arăta întregul adevăr al vieții pe scenă, fără a înfrumuseța realitatea, precum și tendințele de a transforma teatrul într-un loc liber de tradițiile teatrale consacrate, a determinat dezvoltarea ulterioară a dramei documentare.

Concluzii

Izvoarele teatrului documentar le găsim în dramele istorice. Naturalismul a fost precursorul spectacolului documentar. Regizorul care a realizat primul demers documentar a fost Erwin Piscator (1893-1966) cu spectacolul *În ciuda tuturor piedicilor!*, care reprezintă o compilație de discursuri autentice, articole de presă, filme și fotografii de război, stenograme ale proceselor verbale ale Reichstagului. Dramaturgia genului a asigurat-o Peter Weiss (1916-1982), fiind considerată clasică genului documentar. Investigația și documentarea sunt principalele metode de elaborare a textelor lui Weiss, iar piesele sale dramatice, care reunesc mărturii și puncte de vedere ale anumitor exponenți, au dat naștere direcției *verbatim*, ca metodă de creație în teatrul documentar contemporan.

Referințebibliografice

1. FAVORINI, A. *Voicings: Ten Plays from the Documentary Theater*. S. l.: Ecco Press, 1995. ISBN 978-088-00139-7-0.
2. DAWSON, G.F. *Documentary Theatre in the United States: An Historical Survey and Analysis of Its Content, Form, and Stagecraft*. Westport Connecticut ; London: Greenwood Prees, 1999. ISBN 978-031-33045-9-1.
3. UBERSFILD, A. *Termenii cheie ai analizei teatrului*. Iași: Institutul European, 1999. ISBN 973-6110-4-4.
4. PHILLIPE, I. D'une époque à l'autre, l'usage du document au théâtre. Quelques stations, quelques questions. In: *Études théâtrales* [online]. 2011, nr. 1 (50), pp. 11–25 [accesat 06 aug. 2020]. ISSN 0778-8738. Disponibil: file:///mnt/721BEE67250A12E8/Downloads/ETTH_050_0011.pdf.
5. GASSNER, J. *Formă și idee în teatrul modern*. București: Meridiane, 1972.
6. TONITZA-IORDACHE, M., BANU, G. *Arta teatrului*. București: Ed. Enciclopedică. 1975.